

روش‌شناسی استدلال‌های امام رضا^(ع) به آیات ولایت در مناظره با علمای مرو

جواد فرامرزی^۱، میثم خلیلی^۲

دریافت: ۱۳۹۴/۴/۲۸

پذیرش: ۱۳۹۴/۷/۲۰

چکیده

امام رضا^(ع) در مجلس مأمون و در مناظره با علمای مرو، درباره برتری عترت بر امت، از ۳۴ آیه قرآن بهره می‌برد و روش‌های استفاده امام از این آیات در این مناظره گوناگون است. روش‌های امام در این مناظره عبارت است از: روش تفسیر قرآن به قرآن، استفاده از شأن نزول آیات، جری و تطبیق، بیان مصداق آیات و تفسیر مزجی. امام رضا^(ع) با استفاده از روش قرآن به قرآن بسیاری از مبهمات آیات درباره اهل بیت^(ع) را تبیین و با استفاده از شأن نزول، لیاقت اهل بیت^(ع) را برای جانشینی پس از پیامبر^(ص) اثبات و از طریق روش جری و تطبیق، برخی آیات را به امام علی^(ع) تطبیق می‌کند. همچنین با بهره‌گیری از روش تعیین مصداق، اهل بیت^(ع) را مصداق ذی القربی در قرآن می‌داند و در نهایت با استفاده از روش تفسیری مزجی در پی برخی از آیات از جمله آیه «وأنذر عشیرتک الاقربین»، آیه را فضیلتی بزرگ و مقامی ارجمند برای آل پیامبر^(ع) در نظر می‌گیرد. روش تحقیق در این مقاله، به صورت توصیفی - تحلیلی است.

کلیدواژه‌ها:

روش‌شناسی استدلال‌های قرآنی، امام رضا^(ع)، مناظره، ولایت، علمای مرو

طرح مسئله

از شیوه‌های تبیین معارف دینی در مکتب اهل بیت^(ع) در مواجهه با اندیشه‌های مخالفان اسلام و تشیع، مناظره‌ها و احتجاج‌هایی بوده است که امامان معصوم^(ع) یا تربیت‌یافتگان آنان در طول تاریخ انجام داده‌اند. در این میان، مناظرات امام رضا^(ع) به دلیل گستردگی دامنه و فضای علمی پدید آمده در عصر آن حضرت و نیز حمایت دربار عباسی از مباحث علمی و تشکیل جلسات و دعوت از طرفین مناظره، از اهمیت به‌سزایی برخوردار است. هر چند قلمرو گفت‌گوهای امام^(ع) بسی گسترده است و مسائل حقوقی را هم در بر می‌گیرد، اما عمده این مناظرات به مباحث اعتقادی شامل معارف توحیدی، نبوت، حقانیت قرآن و مسئله امامت مربوط می‌گردد. جست‌وجو در منابعی مانند عیون اخبار الرضا^(ع) (ابن بابویه، ۱۳۷۳: ج ۱: ۳۴۱-۴۱۸ و ۴۶۸-۴۹۶)، الاحتجاج (طبرسی، ۱۹۶۶م: ج ۲: ۱۷۱-۲۳۷) و بحارالانوار (مجلسی، بی‌تا: ج ۱۰: ۲۹۹-۳۵۱؛ ج ۴۹: ۱۸۹-۲۱۶) در مجموع گزارش ۱۵ مجلس مناظره را (با حذف موارد تکراری) در دسترس محقق قرار می‌دهد و نمایان‌گر آن است که این مناظرات، متناسب با موقعیت‌ها، مختصر یا مفصل برگزار شده است و مأمون عباسی در بیشتر این محافل حضور داشته و گاه خود او با امام به گفت‌وگو پرداخته است. از جمله مهم‌ترین مجلس مناظرات، جلسه مناظره در حوزه ولایت اهل بیت^(ع)، با حضور گروهی از علمای مرو در مجلس مأمون است. محور اصلی این مناظره که شیخ صدوق آن را به سند خود از ریان بن صلت نقل کرده است (ابن بابویه، ۱۳۷۳، ج ۱: ۴۶۸-۴۹۶؛ طبری، ۱۳۹۰: ۶۳۴-۶۵۹)، چگونگی برتری عترت و خاندان پیامبر^(ص) بر سایر مردم است. امام رضا^(ع) در جهت اثبات برتری عترت بر امت، استدلال‌هایی را از قرآن کریم می‌آورند و مستند به ۳۴ آیه از قرآن کریم، برتری «آل» و عترت پیامبر^(ص) بر «امت» را اثبات می‌کند. با توجه به تنوع سبک‌ها و روش‌های تفسیری همچون روش تفسیر قرآن به قرآن، استفاده از شأن نزول و سبب

روش‌شناسی استدلال‌های امام رضا^(ع) به آیات ولایت در مناظره با علمای مرو ❖ ۱۷۱

نزول، بطن و تأویل، استفاده از تمثیل، جری و تطبیق، بیان مصداق آیات و..... این پرسش‌ها مطرح می‌شود:

- امام رضا^(ع) در جهت اثبات برتری عترت بر امت، از چه روش‌های تفسیری بهره گرفته‌اند؟

- آیاتی که امام رضا^(ع) در جهت اثبات برتری خاندان پیامبر^(ص) بر دیگران استفاده کرده‌اند، چه حوزه‌هایی را شامل می‌شود؟

این پژوهش در راستای پاسخ‌گویی به پرسش‌های مذکور، و روش‌شناسی آیاتی که امام رضا^(ع) در فضل اهل بیت^(ع) و اثبات برتری ایشان بر دیگران استفاده کرده‌اند با روش توصیفی تحلیلی سامان یافته است.

۱-۱. پیشینه تحقیق

درباره بررسی مناظرات امام رضا^(ع) از جنبه‌های گوناگون آثار مستقلی نگاشته شده است. برخی از این آثار عبارت است از مناظرات امام رضا^(ع) با علمای ادیان مختلف: برخی از اعتقادات شیعه امامیه (ارگانی بهبهانی حائری، ۱۴۳۲ق)؛ مناظرات تاریخی امام رضا^(ع) با پیروان مکاتب و مذاهب دیگر (مکارم شیرازی، ۱۳۸۸)؛ و مقالات: روش‌های رویارویی امام رضا^(ع) با پیروان ادیان، فرق و مذاهب اسلامی (میرحسینی و کریمی، ۱۳۹۲)؛ سبک‌شناسی مناظرات کلامی امام رضا^(ع) (رجبی و مطهری ۱۳۹۴)؛ اصول مناظره و آزاداندیشی با تکیه بر مناظره‌های امام رضا^(ع) (مصلائی پور و سلیمی، ۱۳۹۲) و.... اما درباره مناظره امام رضا^(ع) با علمای مرو در اثبات برتری عترت بر امت تاکنون پژوهش مستقلی به صورت کتاب، پایان‌نامه و مقاله مشاهده نشده است.

این مقاله تلاش می‌کند با تمرکز بر یکی از مناظره‌های امام رضا^(ع)، روش‌های مختلفی را که حضرت در مواجهه با علمای مرو، در اثبات مبانی حقه شیعه با استناد به آیات قرآن کریم به کار برده‌اند، بررسی و تحلیل کند تا کوششی در راستای شناخت هر

چه بهتر روش‌های مختلف استدلال‌ها و مناظره‌های رضوی و همچنین تلاشی در جهت شناسایی فضایل قرآنی خاندان عترت^(ع) باشد.

۲-۱. ضرورت و اهمیت تحقیق

تحقیق و پژوهش درباره فضایل، کمالات و برگزیدگی امامان معصوم^(ع)، در راستای شناختن و شناساندن انسان کامل که مجاری وحی الهی و مبین قرآن است و استمرار امر رسالت و هدایت بشر را پس از پیامبر^(ص) بر عهده دارد، آن هم از آیات کلام وحی، موضوعی ضروری در حوزه دین‌پژوهی محسوب می‌شود. از جمله این تلاش‌ها، اثبات مبانی و مفاهیم امامت و ولایت در مناظره‌های رضوی است. با توجه به این که در مناظره حضرت با علمای مرو، آیات بسیاری در حوزه ولایت اهل بیت^(ع) تجلی یافته است، پرداختن به ابعاد مختلف این مناظره و به خصوص روش‌شناسی استدلال‌های قرآنی حضرت، ضروری است.

۲. معرفی عترت توسط امام رضا^(ع)

در ابتدای این جلسه مناظره، مأمون از تفسیر قول خداوند در آیه کریمه ۳۲ سوره فاطر «ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا؛ سپس این کتاب (آسمانی) را به گروهی از بندگان برگزیده خود به میراث دادیم، می‌پرسد. دانشمندان حاضر در جلسه، مقصود از افراد برگزیده‌ای را که کتاب آسمانی را به ارث برده‌اند، تمام امت می‌دانند. مأمون، نظر امام رضا^(ع) را درباره این آیه جويا می‌شود. امام رضا^(ع)، بر خلاف نظر علمای حاضر در جلسه، مقصود از بندگان برگزیده را عترت پاک پیامبر^(ص) معرفی می‌کند، نه تمام امت و دلیل خود را این‌گونه تشریح می‌کند:

«اگر منظور تمام امت باشند، باید همه اهل بهشت باشند، به دلیل دنباله آیه که می‌فرماید: «فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ يُأْتِنُ اللَّهَ؛ (اما) از میان آن‌ها عده‌ای بر خود ستم کردند و عده‌ای میانه رو بودند و گروهی به اذن خدا در نیکی‌ها (از همه) پیشی گرفتند» (فاطر، ۳۲) سپس همه آن‌ها

روش‌شناسی استدلال‌های امام رضا^(ع) به آیات ولایت در مناظره با علمای مرو ❖ ۱۷۳

را در بهشت جمع نموده و می‌فرماید: «جَنَّتْ عَدْنٌ يَدْخُلُونَهَا يَحَلُّونَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرٍ مِنْ ذَهَبٍ وَ لُؤْلُؤًا وَ لِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ؛ (پاداش آنان) باغ‌های جاویدان بهشت است که در آن وارد می‌شوند در حالی که با دست‌بندهایی از طلا و مروارید آراسته‌اند، و لباسشان در آن‌جا حریر است!» (فاطر، ۳۳) پس در این صورت، وراثتی که در آیه ذکر شده، اختصاص به عترت دارد، نه دیگران. «(ابن بابویه، ۱۳۷۳، ج ۱: ۴۷۰)

سپس مأمون از حضرت در خواست می‌کند که عترت را معرفی کند. امام رضا^(ع) در معرفی عترت، به آیه شریفه تطهیر استناد می‌کند: «إِنَّمَا يَرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيَطَهِّرَكُمُ تَطْهِيرًا؛ خداوند فقط می‌خواهد پلیدی و گناه را از شما اهل بیت دور کند و کاملاً شما را پاک سازد.» (الاحزاب، ۳۳) و همچنین حدیث شریف ثقلین که از لسان رسول خدا^(ص) صادر شده و حضرت، اهل بیت پاکشان را قرین و هم‌پای قرآن معرفی می‌کند، برای علمای حاضر در جلسه این پرسش به وجود می‌آید که «آیا عترت همان آل است یا خیر؟» حضرت در پاسخ، عترت را همان «آل» معرفی می‌کنند. اما علما به روایتی از نبی مکرم^(ص) استناد می‌جویند که حضرت امت خود را همان «آل» و خاندان خود معرفی کرده است. امام^(ع) در بطلان ادعای آنان مبنی بر عدم تفاوت «آل» و «امت» دو سؤال مطرح می‌کنند: ۱. آیا به عقیده شما صدقه بر آل محمد^(ص) حرام است؟ پاسخ حاضران به این سؤال مثبت است. ۲. آیا بر امت نیز صدقه حرام است؟ حاضران عرضه می‌دارند: خیر. در نتیجه، تفاوت آشکار «امت» و «آل»، با طرح این دو پرسش، مشخص می‌شود (ابن بابویه، ۱۳۷۳، ج ۱: ۴۷۱).

حضرت در ادامه مناظره، وراثت و پاکیزگی معنوی را مختص برگزیدگان هدایتگر که همان عترت پاک نبوی هستند، معرفی و این مدعا را به آیه شریفه ۲۶ سوره مبارکه حدید مستند می‌کند «وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا وَإِبْرَاهِيمَ وَ جَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِمَا النُّبُوَّةَ وَ الْكِتَابَ فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍ وَ كَثِيرٌ مِّنْهُمْ فَاسِقُونَ؛ ما نوح و ابراهیم را فرستادیم، و در دودمان آن دو نبوت و کتاب قرار دادیم؛ بعضی از آن‌ها هدایت یافته‌اند و بسیاری از آن‌ها گنهکارند». طبق این آیه کریمه، وراثت نبوت و کتاب آسمانی، به فرزندی که هدایت یافته‌اند مربوط می‌شود، نه تبه‌کاران و فاسقان. زیرا نوح^(ع)

هنگامی که از خداوند درخواست می‌کند: «رَبِّ اِنَّ اِبْنِي مِنْ اَهْلِيْ وَ اِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَ اَنْتَ اَحْكَمُ الْحَاكِمِيْنَ؛ پروردگارا! پسر من از خاندان من است؛ و وعده تو (در مورد نجات خاندانم) حق است و تو از همه حکم‌کنندگان برتری!» (هود، ۴۵): خداوند در جواب ایشان می‌فرماید: «قَالَ يَا نُوحُ اِنَّهٗ لَيْسَ مِنْ اَهْلِكَ اِنَّهٗ عَمَلٌ غَيْرٌ صَالِحٍ فَلَا تَسْتَلِنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ اِنِّيْ اَعْطُكَ اَنْ تَكُوْنَ مِنَ الْجَاهِلِيْنَ؛ فرمود: «ای نوح! او از اهل تو نیست! او عمل غیر صالحی است [فرد ناشایسته‌ای است]! پس، آنچه را از آن آگاه نیستی، از من نخواه! من به تو اندرز می‌دهم تا از جاهلان نباشی!!» (هود، ۴۶؛ ابن‌بابویه، ۱۳۷۳، ج ۱: ۴۷۱)

در ادامه جلسه، از سوی مأمون و سایر حاضران، این پرسش‌ها مطرح می‌شود:

- آیا خداوند عترت را بر سایر مردم فضیلت و برتری بخشیده است؟

- آیا خداوند در قرآن، اصطفا و برگزیدن را تفسیر کرده است؟

حضرت، مستند به آیات قرآن کریم و با استفاده از روش‌های تفسیری زیر،

پرسش‌های مذکور را پاسخ می‌گویند:

۱-۲. تفسیر قرآن به قرآن

تفسیر قرآن به قرآن، به این مفهوم است که قرآن را با قرآن معنا کنیم و معنی هر آیه را با یاری تدبیر در آیات متشابه به دست آوریم. در این روش مفسر بیش از هر چیز از خود قرآن کمک می‌گیرد و مستندات قرآنی او در تفسیر، بیش از امور دیگر است (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱: ۴؛ بابایی، ۱۳۷۹: ۱۱۹). این روش تفسیر مورد تأیید و تأکید پیامبر^(ص) و ائمه اطهار^(ع) بوده (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱: ۱۵) و احادیثی نیز از معصومان^(ع) در تأیید آن وارد شده است (شریف رضی، بی تا: خطبه ۱۳۳؛ طباطبایی، ۱۳۶۱: ۶۱). عده‌ای این روش را بهترین روش تفسیر قرآن (بحرانی، ۱۴۱۶ق، ج ۲: ۷۵؛ ابن‌کثیر، ۱۴۰۷ق، ج ۱: ۳۹؛ طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱: ۱۱) و راهگشای مبهمات تفسیری دانسته‌اند (سیوطی، ۱۴۰۷ق، ج ۲: ۵۵۵). امام رضا^(ع) در جلسه مناظره با علمای مرو و در توضیح و تبیین چهار مورد از آیات مربوط به ولایت و برتری «آل» پیامبر^(ص) بر

«امت»، از روش تفسیر قرآن با قرآن استفاده کرده‌اند.

نمونه اول: حضرت در توضیح هفتمین آیه در معنای «إِصْطَفَى»، آیه ۵۶ سوره مبارکه احزاب را شاهد می‌آورد: «إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا» ایشان پس از بیان آیه می‌فرماید: «وَقَدْ عَلِمَ الْمُعَانِدُونَ مِنْهُمْ أَنَّهُ لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ عَرَفْنَا التَّسْلِيمَ عَلَيْكَ وَكَيْفَ الصَّلَاةِ؛ دشمنان خود می‌دانستند که وقتی این آیه نازل شد بعضی گفتند یا رسول الله^(ص)! ما فهمیدیم باید چگونه تسلیم باشیم اما صلوات بر شما چگونه است؟» حضرت در ادامه این دعا را بیان فرمودند: «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَآلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ.» سپس حضرت فرمودند: «آیا در این باره اختلافی دارید؟» عرض کردند: خیر.

مأمون نیز پس از تأیید مطلب امام^(ع) در مورد واژه «آل» و معنای آن از حضرت شاهد قرآنی طلب کرد. حضرت به آیات ابتدایی سوره مبارکه «یس» اشاره کردند که می‌فرماید: «يَس وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» (یس، ۱-۴) و از حاضران می‌پرسد که منظور از «یس» کیست؟ علمای حاضر، در جواب گفتند: «یس» محمد^(ص) است، کسی شکی در آن ندارد. حضرت در ادامه می‌فرماید: «خداوند به محمد^(ص) و آل محمد^(ع) با نزول آیه مقامی عنایت فرموده که کسی به کنه آن نمی‌تواند برسد، مگر این‌که آن را درک نماید.» و سپس با بیان شواهدی از قرآن کریم صلوات و درود بر آل پیامبر^(ص) را ثابت می‌کند.

حضرت می‌فرمایند:

«دلیل بر این مطلب آن است که خداوند جز بر پیامبران سلام نفرستاده، چنان‌که می‌فرماید: «سَلَامٌ عَلَى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ» (الصافات، ۷۹)، «سَلَامٌ عَلَى إِبْرَاهِيمَ» (الصافات، ۱۰۹)، «سَلَامٌ عَلَى مُوسَى وَهَارُونَ» (الصافات، ۱۲۰)، خداوند در این آیات نفرموده: سلام بر آل نوح و سلام بر آل ابراهیم و نه سلام بر آل موسی و هارون^(ع)، ولی فرموده: «سَلَامٌ عَلَى

آل یاسین» (الصفات، ۱۳۰)، در نتیجه صلوات فرستادن به آل پیامبر^(ص) با این دو آیه ثابت گردید» (ابن بابویه، ۱۳۷۳، ج ۱: ۴۸۵-۴۸۷)

نمونه دوم: شاهد مثال دیگر در استفاده از روش تفسیری قرآن به قرآن، تفسیر نهمین آیه درباره معنای «اصطفاء» در فرمایش‌های امام رضا^(ع) است. آن حضرت مستند به آیه: «فَسْتَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ؛ اگر نمی‌دانید، از آگاهان پرسید.» (الانبیاء، ۷) عترت و اهل بیت پیامبر^(ص) را مصداق «أهل الذکر» معرفی می‌کند. علما بر خلاف نظر حضرت، مصداق «أهل الذکر» را یهود و نصاری می‌دانند. حضرت در پاسخ ایشان می‌فرماید:

«اگر چنین چیزی جایز است که آن‌ها ما را به دین خود دعوت خواهند کرد، و خواهند گفت که دین ما برتر از اسلام است.» (ابن بابویه، ۱۳۷۳، ج ۱: ۴۹۲) سپس مأمون، از حضرت دلیلی برخلاف گفته این افراد می‌خواهد. حضرت رضا^(ع) با استناد به آیه دهم و یازدهم سوره طلاق: «قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْرًا * رَسُولًا يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللَّهِ مُبَيِّنَاتٍ؛ خداوند چیزی که مایه تذکر است بر شما نازل کرده؛ *رسولی به سوی شما فرستاده که آیات روشن خدا را بر شما تلاوت می‌کند.» مقصود از «ذکر» را نبی مکرم^(ص) معرفی می‌کند و مقصود از «أهل الذکر»، اهل بیت پیامبر^(ص) می‌باشد که همان عترت ایشان‌اند (همان: ۴۹۳).

۲-۲. بیان سبب نزول آیات

سبب نزول عبارت از امری است که یک یا چند آیه و یا سوره‌ای کامل در پی آن و به خاطر آن در زمان پیامبر اسلام^(ص) نازل شده است یا از وی درباره آن سؤال شده است (الحسن، ۱۴۲۱ق: ۱۳۶؛ حجّتی، ۱۳۶۹: ۲۰؛ معرفت، ۱۴۱۲ق، ج ۱: ۲۵۴؛ زرکشی، ۱۳۷۶، ج ۱: ۳۵؛ حکیم، ۱۴۲۵ق: ۳۷؛ رجبی، ۱۳۸۷: ۱۸) عموم محققان، تنها راه شناخت اسباب نزول را روایات می‌دانند. عموم اهل سنت، در کنار روایت پیامبر^(ص)، روایات صحابه و تابعین را نیز معتبر می‌شمارند و ایشان را گزارشگران صرف واقع، به دور از اجتهاد و داوری شخصی تلقی می‌کنند؛ اما عموم شیعه، در حالی که روایت را تنها

روش‌شناسی استدلال‌های امام رضا^(ع) به آیات ولایت در مناظره با علمای مرو ❖ ۱۷۷

راه دست‌یابی به اسباب‌النزول می‌دانند، اعتباری برای سخن غیر معصوم^(ع) قائل نیستند، همچنان‌که در بررسی روایت معصوم^(ع) نیز بیش‌تر به سند آن تکیه می‌کنند (نفیسی، ۱۳۸۴: ۱۴۴).

در آیاتی که حضرت رضا^(ع) در مجلس مناظره یاد شده درباره ولایت اهل بیت^(ع) از آن‌ها بهره گرفته‌اند، استفاده از روش سبب نزول به‌عنوان یکی از روش‌های تفسیری کارآمد، در سه مورد تجلی یافته است.

نمونه اول: حضرت در توضیح سومین آیه در شأن خاندان پیامبر^(ص) که به آیه مباحله مشهور است سبب نزول آیه ۶۱ سوره آل‌عمران بیان فرمودند. «فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَابْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ؛ هر گاه بعد از علم و دانشی که (درباره مسیح) به تو رسیده، (باز) کسانی با تو به محاجّه و ستیز برخیزند، به آن‌ها بگو «بیاید ما فرزندان خود را دعوت کنیم، شما هم فرزندان خود را؛ ما زنان خویش را دعوت نمایم، شما هم زنان خود را؛ ما از نفوس خود دعوت کنیم، شما هم از نفوس خود؛ آن‌گاه مباحله کنیم؛ و لعنت خدا را بر دروغگویان قرار دهیم» حضرت پس از قرائت آیه، داستان درخواست مباحله از سوی مسیحیان نجران با پیامبر^(ص) را مطرح می‌کند که در این جریان، پیامبر اکرم^(ص) اهل و خاندان خود، یعنی علی^(ع)، فاطمه^(س)، حسن و حسین^(ع) را برای مباحله آورد و جان خود را با نفس و جان آن‌ها قرین ساخت. حضرت پس از بیان این سبب نزول، معنی جمله: «أَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ» در آیه را می‌پرسد. علما مقصود از «نفس» را وجود پیامبر^(ص) می‌دانند. امام رضا^(ع) بر خلاف نظر ایشان و با استناد به سخنی از نبی مکرم^(ص): «لَيْتَنَّهُيْنِ بَنُو وَليَعَةَ أَوْ لَابَعَثَنَّ إِلَيْهِمْ رَجُلًا كَنَفْسِي؛ بنی‌ولیععه از این کار خود دست بردارند وگرنه شخصی به سرکوبی آن‌ها می‌فرستم که به منزله خود من است» که در این حدیث، پیامبر اکرم^(ص)، علی بن ابی طالب^(ع) را به منزله نفس خود معرفی نمودند، مقصود از «أَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ» را در آیه شریفه، حضرت علی بن ابی طالب^(ع) می‌دانند (ابن‌بابویه، ۱۳۷۳، ج ۱: ۴۷۵).

نمونه دوم: شاهد مثال دیگر درباره استفاده از این روش در تفسیر آیات، پنجمین آیه در استنادات امام رضا^(ع) در بیان معنای «اصطفاء» است. ایشان سبب نزول آیه ۲۶ سوره اسراء: «وَأَتِذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّه؛ وحقّ نزدیکان را بپرداز» را درباره داستان بخشش فدک به حضرت فاطمه^(س) مطرح می‌کنند و این آیه را یک امتیاز می‌دانند که خداوند تنها به اهل بیت^(ع) اختصاص داده و ایشان را بر امت مقلّم داشته است. ایشان می‌فرمایند:

«وقتی این آیه بر پیامبر^(ص) نازل شد، فرمودند: فاطمه^(س) را صدا بزنید، آن‌گاه به او فرمود: این فدک از جاهایی است که با لشکرکشی گرفته نشده و متعلّق به شخص من است و مسلمانان در آن حقّ ندارند، من آن را به تو می‌بخشم، چون خداوند به من دستور داده آن را تصرف کن و متعلّق به تو و فرزندان تو است.» (همان: ۴۷۸).

۳-۲. استفاده از روش جری و تطبیق در تبیین آیات

جری در لغت به معنای روان شدن و جریان داشتن است (قرشی، ۱۳۷۱، ج ۲: ۳۰). جری به معنای جریان داشتن، تعبیری است که خود ائمه^(ع) برای استمرار پیام قرآن در همه زمان‌ها به کار برده‌اند و مراد از آن، انطباق الفاظ و آیات قرآن است بر مصادیقی غیر از آن‌چه درباره آن‌ها نازل شده است؛ به‌گونه‌ای که از مخاطبان اولیه خود گذر کرده و بر افرادی که در قرن‌های بعد می‌آیند، منطبق می‌شوند (میرباقری، ۱۳۸۰: ۲۳۶).

نظر به این که قرآن مجید کتابی است همگانی و همیشگی، در غایب ماندن حاضر جاری است و به آینده و گذشته مانند حال منطبق می‌شود، مثلاً آیاتی که در شرایط خاصی برای مؤمنین زمان نزول، تکالیفی بار می‌کند، مؤمنین که پس از عصر نزول دارای همان شرایط‌اند، بی‌کم و کاست، همان تکالیف را دارند و آیاتی که صاحبان صفاتی را ستایش یا سرزنش می‌کند یا مژده می‌دهد یا می‌ترساند، هم‌چنین کسانی را که به آن صفات متصف‌اند در هر زمان و در هر مکان که باشند، شامل می‌شود. بنابراین هرگز مورد نزول آیه‌ای، مخصّص آن آیه نخواهد بود، یعنی آیه‌ای که درباره شخصی یا

روش‌شناسی استدلال‌های امام رضا^(ع) به آیات ولایت در مناظره با علمای مرو ❖ ۱۷۹

اشخاصی معین نازل شده، در مورد نزول خود منجمد نشده، به هر موردی که در صفات و خصوصیات، با مورد نزول آیه شریک است، سرایت خواهد کرد و این ویژگی همان است که در عرف روایات، به نام «جری» نامیده می‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۲: ۲۸؛ دیاری بیدگلی، ۱۳۹۰: ۵۸).

جری و تطبیق، روش اهل بیت^(ع) است، چه این که آنان، آیات قرآن را که قابل انطباق با مواردی غیر از موارد نزول باشد، تطبیق می‌کردند. روایات جری که در صدد تطبیق آیات قرآن بر اهل بیت^(ع) یا بر دشمنان ایشان است، در بخش‌های گوناگون، بسیار و بلکه افزون بر صدها روایت است (طباطبایی، ۱۴۱۷ق: ج ۱: ۴۲). بی‌تردید، القای خصوصیت از تعابیر و مفاد آیات و تطبیق بر مصداق برتر یا مصادیق متعدد، نوعی تعمیم و توسعه معنایی الفاظ قرآنی را نشان می‌دهد و در دست یازیدن به مفهوم درست آن‌ها کمک می‌کند (دیاری بیدگلی، ۱۳۹۰: ۵۸) در استدلال‌های امام رضا^(ع) با علمای مرو درباره اثبات برتری خاندان عترت بر دیگران، در دو مورد از روش تفسیری جری و تطبیق استفاده شده است.

نمونه اول: حضرت در توضیح چهارمین مورد در برتری خاندان پیامبر^(ص) بر امت، به حدیث منزلت اشاره می‌فرمایند که در این حدیث شریف، پیامبر^(ص) خطاب به امیرالمؤمنین^(ع) فرمودند: «أَنْتَ مَتَى بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى؛ تُوَسِّطُ بَيْنَ مَنْ مِثْلِهِ هَارُونَ نَسَبًا بِمِثْلِ مُوسَى» هستی «علما برای اثبات این فضیلت، از قرآن کریم شاهد می‌طلبند. حضرت این آیه را قرائت می‌فرمایند: «وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَنْ تَبَوَّءَا لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً؛ و به موسی و برادرش وحی کردیم که «برای قوم خود خانه‌هایی در سرزمین مصر انتخاب کنید و خانه‌هایتان را مقابل یکدیگر (و متمرکز) قرار دهید!» (یونس، ۸۷) و می‌فرمایند:

«در این آیه موقعیت هارون نسبت به موسی^(ع) آشکار می‌شود که می‌فرماید: در مصر شما دو نفر برای قوم خانه تهیه نمایید و خانه‌های خود را قبله قرار دهید. در همین آیه

مشخص می‌شود منزلت علی^(ع) نسبت به پیامبر اکرم^(ص) «(ابن بابویه، ۱۳۷۳، ج ۱: ۴۷۷) امام رضا^(ع) با استناد به حدیث منزلت، و با تطبیق آیه ۸۷ سوره یونس بر امیرالمؤمنین^(ع)، حضرت را به سان برادر رسول خدا^(ص) معرفی و برتری ایشان را بر دیگران اثبات کردند.

نمونه دوم: امام رضا^(ع) در تبیین یازدهمین آیه در معنای «اصطفاء»، سخن خدای عزوجل در سوره غافر را شاهد می‌آورد که در این آیه حکایت از مردی از آل فرعون شده که ایمان خود را مخفی می‌داشت: «وَوَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ؟ و مرد مؤمنی از آل فرعون که ایمان خود را پنهان می‌داشت گفت: «آیا می‌خواهید مردی را بکشید به خاطر این که می‌گوید: پروردگار من «الله» است، در حالی که دلایل روشنی از سوی پروردگارتان برای شما آورده است؟!» (غافر، ۲۸) حضرت، این فرد را از اقوام نزدیک (پسر دایی) فرعون معرفی می‌کند که خداوند او را به خاطر خویشاوندی‌اش، به فرعون نسبت می‌دهد، ولی از نظر دین به او نسبتش نمی‌دهد. سپس این آیه را به آل و خاندان پیامبر^(ص) نیز تطبیق می‌دهد و می‌فرماید: «خداوند بر ما امتیاز بخشیده که از آل پیامبریم، به واسطه ولادت ما از آن جناب، ولی با عموم مردم در دین اشتراک داریم» (ابن بابویه، ۱۳۷۳، ج ۱: ۴۹۵).

۴-۲. بیان مصادیق آیات

بسیاری از روایات تفسیری ائمه اطهار^(ع) در پی تفسیر آیات قرآن نیست، بلکه در پی تطبیق آن بر برخی از مصادیق آیه است. با بررسی این مصادیق می‌توان به الگوی کامل‌تری از روش فهم قرآن دست یافت. به دلیل همین رویکرد خاص ائمه^(ع)، بسیاری از روایات گرد آمده در تفاسیر روایی در پی تفسیر آیه نیست؛ بلکه در پی تطبیق آن بر برخی از مصادیق و در موارد فراوانی، تطبیق بر بارزترین مصداق آن است (جوادی آملی، ۱۳۷۸، ج ۱: ۱۶۸). در هفت مورد از آیات مورد استناد امام رضا^(ع) در حوزه

روش‌شناسی استدلال‌های امام رضا^(ع) به آیات ولایت در مناظره با علمای مرو ❖ ۱۸۱

ولایت اهل بیت^(ع) در جلسه مناظره با علمای مرو، به جای رازگشایی از مفاهیم عام آیات، از یک یا چند مصداق خارجی محدود سخن به میان آمده است که به نمونه‌هایی پرداخته می‌شود.

نمونه اول: امام رضا^(ع) در بیان هشتمین شاهد در معنای «اصطفاء»، به آیه ۴۱ سوره انفال استناد می‌فرماید: «وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ؛ بدانید هر گونه غنیمی به دست آورید، خمس آن برای خدا، و برای پیامبر، و برای ذی القربى و یتیمان و مسکینان و واماندگان در راه (از آن‌ها) است» و مصداق «ذی القربى» را عترت پیامبر^(ص) معرفی می‌کند و مقرون شدن سهم پیامبر^(ص) با «ذی القربى» را امتیازی بزرگ برای عترت پیامبر^(ص) و موجب فرق میان امت و آل می‌دانند (ابن بابویه، ۱۳۷۳، ج ۱: ۴۹۰).

نمونه دوم: در توضیح دوازدهمین آیه در برتری عترت بر امت، امام رضا^(ع) به آیه ۱۳۲ سوره طه اشاره می‌فرماید: «وَأُمُّ أَهْلِكَ بِالصَّلَاةِ وَأَصْطَبِرْ عَلَيْهَا؛ خانواده خود را به نماز فرمان ده و بر انجام آن شکیبا باش!» و مصداق «اهل» را در آیه شریفه، عترت نبوی و ائمه معصومین^(ع) معرفی می‌کنند و سپس می‌فرمایند: «پس از نزول این آیه، پیامبر^(ص) تا ۹ ماه هر روز پنج مرتبه موقع نماز به در خانه علی^(ع) و فاطمه^(س) می‌آمد و می‌فرمود: «خدا شما را رحمت کند، هنگام نماز است.» (همان: ۴۹۵).

۵-۲. اضافات تفسیری

از آنجایی که یکی از رسالت‌های نبی مکرم اسلام^(ص) و جانشینان آن حضرت بر اساس آیه «وَآتَيْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ» (النحل، ۴۴) تفسیر و بیان مقاصد آیات بوده (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱: ۱۱؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱: ۲۴۳)، بنابراین تعداد زیادی از آیات قرآن توسط ایشان تفسیر شده است. آمیختگی تفسیر و حدیث در صدر اسلام و هنگام حضور صحابه تا به حدی بود که استاد معرفت تفسیر آن دوران را

شاخه‌ای از حدیث به شمار آورده و پس از اشاره به پیوند عمیق میان محدثان و مفسران، بخش مهمی از احادیث را روایات تفسیری دانسته است (معرفت، ۱۴۱۸ق، ج ۱: ۳۰۸). معصومان^(ع) برای بیان این‌گونه روایات (تفسیری) از قالب و روش‌های گوناگونی استفاده کرده‌اند. گاهی اوقات، روایات دارای الفاظ و عباراتی است که به صراحت، بیان‌گر تفسیر و تبیین آیات بوده و جای هیچ‌گونه ابهامی را برای مخاطب باقی نمی‌گذارد، عباراتی همچون «یعنی» و «هكذا تأویله» از این‌گونه است.

در برخی روایات، معصوم^(ع) یک آیه یا بخشی از آن را تلاوت فرموده و سپس به تفسیر و شرح آن پرداخته است و گاهی در یک روایت، چندین آیه که معمولاً هم‌معنی بوده، تقطیع و در میان هر قطعه تفسیر آن آورده شده به گونه‌ای که فضا و سیاق روایت به روشنی بیان‌گر مقصود ایشان در بیان مفاهیم، تفاسیر و یا مصادیق آیه یا آیاتی از قرآن کریم است. برخی از این‌گونه روایات که همچون تفاسیر مزجی، آمیخته‌ای از آیات و شروح و تفاسیر آنهاست، بر خلاف باطن روشن تفسیرشان (حدادیان، مؤدب، ۱۳۹۱: ۱۴۸-۱۴۹).

امام رضا^(ع) در نخستین آیه‌ای که در توضیح معنای «اصطفاء» و برگزیدگی عترت پیامبر^(ص) بهره بردند، زیاداتی را به عنوان تفسیر (تفسیر مزجی)، بلافاصله پس از آیه مطرح کردند. حضرت در این زمینه به آیه ۲۱۴ سوره شعراء: «وَأَنْزَلْنَا عُشْرًا تَكُ الْأَقْرَبِينَ؛ و خویشاوندان نزدیکت را انداز کن!» اشاره می‌کند و سپس جمله «وَرَهْطِكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ؛ و گروهی که از میان آنها افرادی با اخلاص هستند» را به آن می‌افزایند. شکی نیست که امام^(ع) نمی‌خواهد بگوید این تفسیر و توضیح جزو وحی قرآنی نازل شده است، بلکه مقصود از نزول آیه و تفسیر آن را بیان می‌کند. حضرت، این اضافه تفسیری را منتسب به قرائت ابی بن کعب و مندرج در مصحف ابن مسعود معرفی می‌کند و این آیه را فضیلتی بزرگ و مقامی ارجمند برای آل پیامبر^(ص) می‌داند و مقصود از «عشیرتک الأقربین» را همان «آل» و عترت می‌داند که خداوند به

روش‌شناسی استدلال‌های امام رضا^(ع) به آیات ولایت در مناظره با علمای مرو ❖ ۱۸۳

پیامبر^(ص) متذکر شده است (ابن بابویه، ۱۳۷۳، ج ۱: ۴۷۳).

۶-۲. روش بیان تمثیل

یکی از مفیدترین راه‌های القای مطلب بر مخاطب، به کار گرفتن تمثیل و تشبیه است. این شیوه راه رسیدن به مقصود را کوتاه می‌سازد و قرآن در مواردی (البقره، ۲۵۶؛ آل عمران، ۴۵-۴۷؛ الانعام، ۱۲۲) به منظور ملموس ساختن آموزه‌های خود، از این وسیله استفاده کرده است. هدف از تشبیه و تمثیل، اظهار مطالب مشکل در قالب عبارات‌های روشن و خارج ساختن آن از ابهام به مرحله روشنایی و وضوح است؛ خواه هر دو طرف تشبیه محسوس یا معقول و یا متفاوت باشد (افتخاری، بی تا: ۷۸).

امام رضا^(ع) در توضیح یازدهمین آیه در تفاوت عترت و امت، به آیه ۲۸ سوره غافر: «وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ؛ و مرد مؤمنی از آل فرعون که ایمان خود را پنهان می‌داشت گفت: «آیا می‌خواهید مردی را بکشید به خاطر این که می‌گوید: پروردگار من «الله» است، در حالی که دلایل روشنی از سوی پروردگارتان برای شما آورده است؟» استناد کردند. حضرت، مقصود از «رجل» در آیه کریمه را پسر عمومی فرعون معرفی کردند که خداوند او را به فرعون منسوب کرد نه به دین او؛ سپس با بیان این مثال، خاندان عترت پیامبر^(ص) را نیز در این موضوع مشابه ایشان دانستند و فرمودند:

«ما به خاطر این که از رسول خدا^(ص) متولد شده‌ایم، از آل آن حضرت هستیم و در دین با بقیه مشترکیم،

این فرق بین عترت و امت است.» (ابن بابویه، ۱۳۷۳، ج ۱: ۴۹۵)

نتیجه‌گیری

پرسش کلیدی این پژوهش، تنوع روش‌های تفسیری مورد استفاده امام رضا^(ع) در تبیین آیات حوزه ولایت اهل بیت^(ع) در جلسه مناظره با علمای مرو است. این پژوهش، توضیح و تبیین اقسام روش‌های تفسیری مورد استناد حضرت را رهیافتی مناسب

به‌سوی پاسخ به این پرسش می‌داند و نشان می‌دهد:

۱. امام رضا^(ع) در استدلال‌های مربوط به ولایت اهل بیت^(ع)، مستند به ۳۴ آیه از قرآن کریم، برتری «عترت» پیامبر^(ص) بر «امت» را اثبات کرده‌اند. استفاده از روش‌های تفسیری همچون روش تفسیر قرآن به قرآن در ۴ مورد، استفاده از سبب نزول آیات در تبیین آیات حوزه ولایت اهل بیت^(ع) در سه نمونه، تفسیر آیات طبق قاعده جری و تطبیق در دو مورد، بیان مصادیق آیات کلام وحی در هفت نمونه و توضیحات تفسیری بلافاصله پس از آیه (تفسیر مزجی) در یک مورد از استندات قرآنی امام رضا^(ع) در بیان معنای «اصطفاء» و برگزیدگی عترت پیامبر^(ص) و برتری ایشان بر امت، تجلی یافته است.

۲. روش تفسیر قرآن با قرآن، به عنوان یکی از روش‌های کارآمد در تبیین مبهمات قرآنی، در جلسه مناظره امام رضا^(ع) با علمای مرو، نمود بارزی داشته است. حضرت، ضمن بیان آیاتی از قرآن کریم و با کنار هم نهادن آن‌ها، صلوات و تحیت بر اهل بیت عصمت^(ع) را ثابت کردند و نیز در جایی دیگر مصداق «أهل الذکر» را عترت نبوی^(ع) معرفی کردند.

۳. نزول آیاتی از قرآن کریم در مورد اهل بیت^(ع)، در فرمایش‌های امام رضا^(ع) درباره اثبات برتری اهل بیت^(ع) مورد تأکید قرار گرفته است. به‌عنوان نمونه حضرت در استدلال برتری اهل بیت^(ع)، به سبب نزول آیه مباحله و انصراف مسیحیان نجران در محاجّه با خاندان عترت، اشاره فرمودند و بیان قرآن کریم درباره علی بن ابی طالب^(ع) را که از ایشان با لفظ «أنفسنا» یاد شده، دلیلی محکم در لیاقت ایشان بر خلافت و جانشینی پس از پیامبر^(ص) دانسته است. همچنین، ضمن بیان سبب نزول آیه «و آت ذا القربی حقه» این آیه را امتیازی بزرگ در اثبات برتری اهل بیت^(ع) بر دیگران می‌داند.

۴. امام رضا^(ع) با عنایت به سنت جری و تطبیق، و عدم انحصار آیات کلام وحی در زمانی خاص، آیاتی از قرآن کریم را به امیرالمؤمنین^(ع) تطبیق داده و برتری ایشان نسبت

به دیگران را از این آیات اثبات کردند.

۵. بیان مصادیق خارجی آیاتی از قرآن کریم، هم‌چون مصداق «أهل‌البیت» در آیه تطهیر، مصداق «ذی‌القربی» و... در استدلال‌های امام رضا^(ع) درباره برتری «عترت» بر «امت» در جلسه مناظره با علمای مرو، تجلی ویژه یافته است.

۶. حضرت رضا^(ع) با توجه به رسالت تبیین مبهمات و مجملات آیات الهی، اضافاتی تفسیری را پس از قرائت آیاتی از قرآن کریم، برای بیان مصادیق آیات حوزه ولایت، در جلسه مناظره مطرح و ابهامات در تشخیص مصداق آیات را برطرف کرد.

۷. با توجه به سنت مشابهت میان حوادث گذشته و آینده، امام رضا^(ع) در تبیین آیات حوزه ولایت اهل بیت^(ع) به آیه ۲۸ سوره غافر به عنوان شاهدی بر روش تفسیری بیان تمثیل، در اثبات فضایل اهل بیت^(ع) استناد کردند.

۸. وجوب معرفت اهل بیت^(ع) و اطاعت از ایشان و مودت و فضیلت ایشان بر سایر مردم، در جای‌جای این جلسه مناظره مشهود است. برای هر فردی که ادعای تشیع دارد، واجب است آن‌گونه که شایسته است حق معرفت اهل بیت را ادا کند تا دعوی وی در شیعه و محب اهل بیت بودن درست درآید. با اتمام جلسه مناظره، همه علمای حاضر بر برتری حضرت اذعان کردند و استدلال‌های قرآنی امام^(ع) در تبیین آیات حوزه ولایت اهل بیت^(ع) را بسیار محکم و منطقی دانستند.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۷۳)، عیون أخبار الرضا^(ع)، ترجمه حمیدرضا مستفید؛ علی اکبر غفاری، تهران: نشر صدوق.
- ابن کثیر، ابوالفداء اسماعیل بن عمر (۱۴۰۷ق)، تفسیر القرآن العظیم، بیروت: دار ابن حزم.
- ارگانی بهبهانی حائری، محمود (۱۴۳۲ق)، مناظرات امام رضا^(ع) با علمای ادیان مختلف: برخی از اعتقادات شیعه امامیه، قم: دارالمودت.
- بابایی، علی اکبر و همکاران (۱۳۷۹)، روش شناسی تفسیر قرآن کریم، قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
- بحرانی، سیدهاشم (۱۴۱۶ق)، البرهان فی تفسیر القرآن، تهران: بنیاد بعثت.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۷۸)، تفسیر تسنیم، قم: مرکز نشر اسراء.
- حجتی، سید محمد باقر (۱۳۶۹)، اسباب النزول، چاپ دوم، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- الحسن، محمد علی (۱۴۲۱ق)، المنار فی علوم القرآن، بیروت: دارالبشیر.
- حدادیان، عبدالرضا؛ مؤدب، سید رضا (۱۳۹۱)، «بررسی دلالتی روایات تحریف‌نما در تفسیر عیاشی»، حدیث پژوهی، پاییز و زمستان ۱۳۹۱، شماره ۸، صص ۱۴۱-۱۶۶.
- حکیم، سید محمد باقر (۱۴۲۵ق)، علوم القرآن، چاپ چهارم، بی جا: مجمع العالمی لأهل البیت.

روش‌شناسی استدلال‌های امام رضا^(ع) به آیات ولایت در مناظره با علمای مرو ❖ ۱۸۷

❖ سال پنجم شماره ۲۰ زمستان ۱۳۹۶

- دیاری بیدگلی، محمد تقی (۱۳۹۰)، «نقش و کارکرد روایات تفسیری معصومان^(ع) با تأکید بر دیدگاه علامه طباطبایی»، حدیث پژوهی، بهار و تابستان ۱۳۹۰، شماره ۵، صص ۴۳-۶۸.
- رجیبی، محمود (۱۳۸۷)، روش تفسیر قرآن، چاپ سوم، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- رجیبی، فاطمه؛ مطهری، اعظم (۱۳۹۴)، «سبک‌شناسی مناظرات کلامی امام رضا^(ع)»، فصلنامه پژوهش‌های اعتقادی- کلامی، سال پنجم، شماره ۱۹، صص ۸۱-۹۸.
- زرکشی، بدرالدین محمد بن عبدالله (۱۳۷۶ق)، البرهان فی علوم القرآن، بیروت: دار إحياء الكتب العربية.
- سیوطی، جلال الدین (۱۴۰۷ق)، الإیتقان فی علوم القرآن، بیروت: دارالإحياء العلوم.
- شاکر، محمد کاظم (۱۳۷۶)، روش‌های تأویل قرآن، قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
- سید رضی، محمد بن حسین (بی تا)، نهج البلاغه، تصحیح صبحی صالح، قم: دارالهجره.
- طباطبایی، سید محمد حسین (۱۴۱۷ق)، المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت: مؤسسه‌الأعلمی للمطبوعات.
- (۱۳۷۲)، قرآن در اسلام، قم: انتشارات اسلامی.
- طبرسی، احمد بن علی (۱۹۶۶م)، الإحتجاج، نجف: دارالنعمان.
- طبری، عمادالدین محمد بن أبوالقاسم (۱۳۹۰)، بشارة المصطفیٰ لشیعة المرتضیٰ^(ع)، ترجمه محمد فربودی، قم: انتشارات نهانندی.
- قرشی، سید علی اکبر (۱۳۷۱)، قاموس القرآن، تهران: ایرانسال.
- مجلسی، محمد باقر (بی تا)، بحار الأنوار، تهران: دارالکتب الإسلامية.
- معرفت، محمد هادی (۱۴۱۸ق)، التفسیر و المفسرون فی ثوبه القشيب، مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴)، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الإسلامية.
- ----- (۱۳۸۸)، مناظرات تاریخی امام رضا^(ع) با پیروان مکاتب و مذاهب دیگر، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- میرحسینی، یحیی؛ کریمی، محمود (۱۳۹۲)، «روش‌های رویارویی امام رضا^(ع) با پیروان ادیان، فرق و مذاهب اسلامی»، فصلنامه مطالعات فرهنگ- ارتباطات، سال چهاردهم، شماره ۵۵، صص ۹۵-۱۱۴.
- مصالایی پور، عباس؛ سلیمی، مریم (۱۳۹۲)، «اصول مناظره و آزاداندیشی با تکیه بر مناظره‌های امام

❖ ۱۸۸ فرهنگ رضوی

- رضا^(۴)، فصلنامه علمی-پژوهشی فرهنگ رضوی، شماره ۳، صص ۸۷-۱۱۴.
- میرباقری، محسن (۱۳۸۰)، ظاهر قرآن، باطن قرآن، تهران: بی‌نا.
- نفیسی، شادی (۱۳۸۴)، علامه طباطبایی و حدیث، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.